
Vzdržljivo potrošništvo. Novo potrošništvo: teoretična osnova in praktična raba*

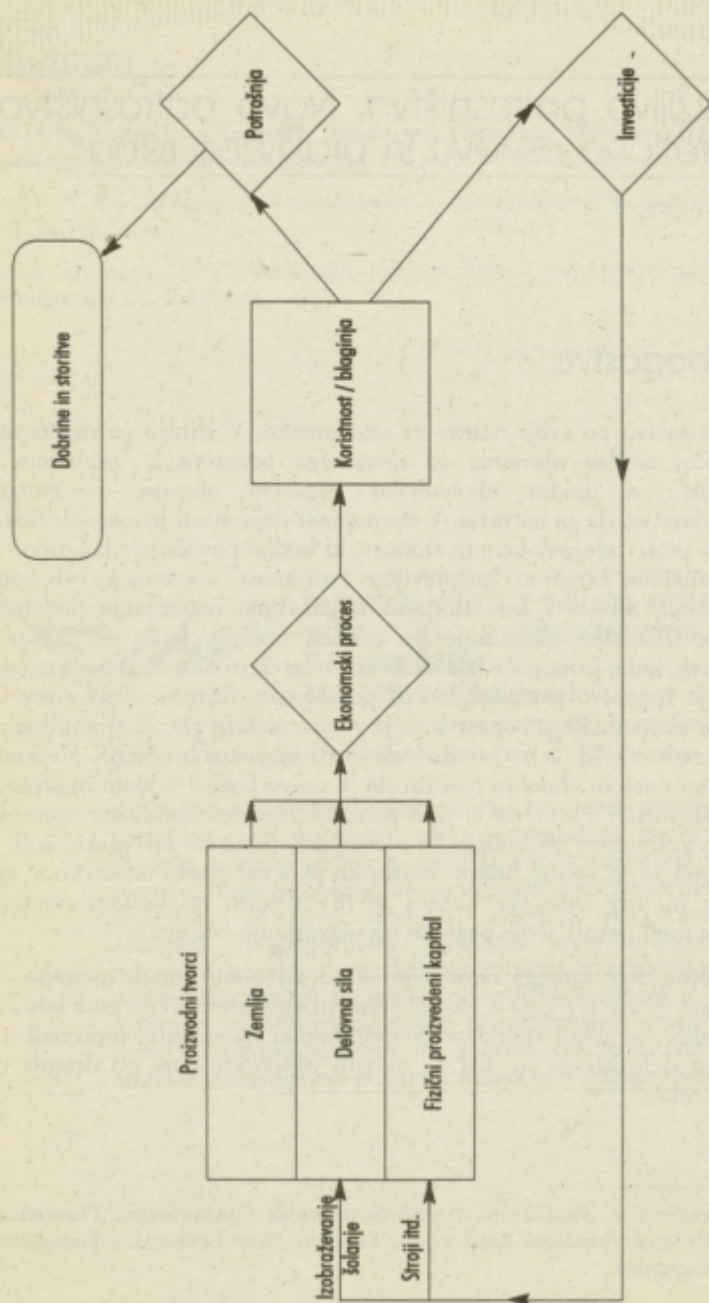
Paul Ekins

Viri bogastva

Vse bogastvo po svoji naravi ni ekonomsko. V Bibliji je znamenito napotilo, naj se obrnemo od tovrstnega bogastva k "zakladom v nebesih"; a dokler ekonomsko bogastvo obstaja, je namen gospodarstva, da ga ustvarja. V ekonomski dejavnosti je mogoče videti tekočo proizvodnjo dobrin in storitev, ki bodisi povečujejo blaginjo - v ekonomskem žargonu: "zagotavljajo koristnost" - s tem ko jih konzumiramo, ali pa z investicijami zagotavljajo ustvarjanje dodatnih dobrin. Predmet ekonomije je analiza načina, kako se ustvarja bogastvo, kako je mogoče iz redkih virov ustvariti čimvečje bogastvo in kako je bogastvo porazdeljeno in porabljeno. Razumevanje virov in narave ekonomskega bogastva se je v toku stoletij precej spreminjalo. Fiziokrati so v 18. stoletju trdili, da je vir bogastva le zemlja. Merkantilisti so v istem obdobju mislili, da je pravo bogastvo zlato in srebro, in se ukvarjali s tem, da bi ga s pomočjo trgovine zbrali kar največjo možno količino. Fiziokratska in merkantilistična sta bili glavni šoli, s katerima se je soočil Adam Smith, ko je v začetnem odstavku svoje knjige *Inquiry into the Causes of the Wealth of Nations* povsem nedvoumno izrazil svoje poglede na ustvarjanje bogastva:

"Letno delo kakega naroda je sklad, ki temu narodu prvotno zagotovi vse življenjske potrebščine in ugodnosti, ki jih prek leta porabi; ta sklad vedno sestavljajo bodisi neposredni proizvodi tega dela ali pa to, kar se s temi proizvodi kupi od drugih narodov."

* Prevedeno iz: Paul Ekins (1989) *Sustainable Consumerism: Theoretical Basis and Practical Application*. London: New Economics Foundation Publications.

Slika 1. Model 1 - Ustvarjanje bogastva in koristnosti

Smith torej meni, da je vir bogastva delo. Človeško delo je tisto, ki spremeni zemljo v človeku koristno produktivno silo, in ki ustvarja, izboljšuje orodja in jih uporablja za zagotavljanje naših "potrebščin in ugodnosti". Vendar pa je spoznanje, da so zemlja, delo in kapital trije bistveni proizvodni tvorca, kmalu privedlo do tega, da so bili v analizi ustvarjanja bogastva vsi deležni bolj ali manj enake pozornosti; rezultat tega je preprost model, prikazan na sliki 1, ki ga današnja ekonomska analiza še vedno precej uporablja.

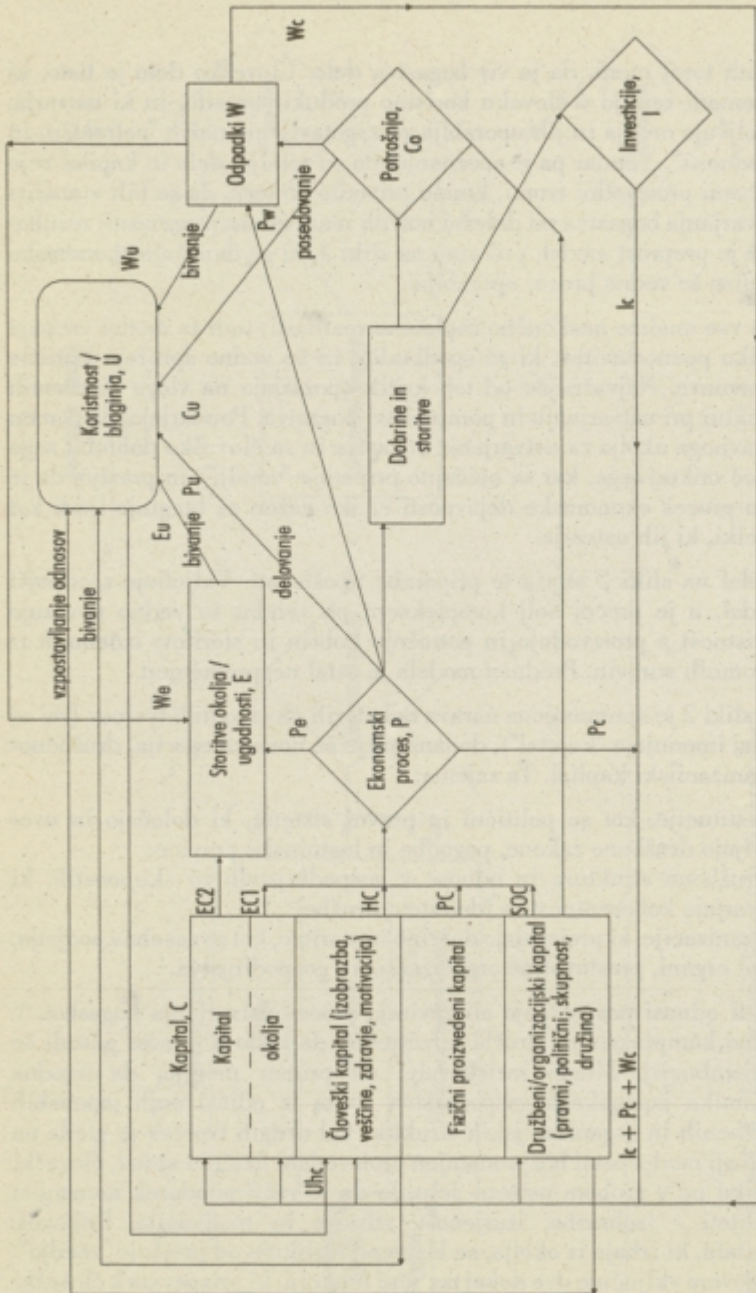
Kot vse analize neskončno zapletene realnosti, tudi ta model vsebuje veliko poenostavitev, ki so spodbudile in še vedno sprožajo kritične obravnave. Najvažnejše od teh kritik opozarjajo na vlogo družbenih struktur pri ustvarjanju in porazdelitvi bogastva. Poudarjajo, da pomen naravnega okolja za ustvarjanje bogastva in za človeško dobrobit sega daleč onkraj tega, kar se običajno pripisuje "zemlji", in pravijo, da je sam proces ekonomske dejavnosti enako važen za blaginjo ljudi kot izdelki, ki jih ustvarja.

Model na sliki 2 skuša te pripombe upoštevati. Vključuje zgodnejši model, a je precej bolj kompleksen; pa vendar še vedno povezuje koristnost s proizvodnjo in potrošnjo dobrin in storitev, izdelanih iz skromnih surovin. Predmet modela je ostal nespremenjen.

Na sliki 2 je spremenjena narava nekaterih proizvodnih tvorcev (vsi se sedaj imenujejo "kapital"), dodana pa je še nova kategorija, družbeno-organizacijski kapital. Ta zajema:

- institucije, kot so politični in pravni sistemi, ki določajo in uveljavljajo družbene zakone, pogodbe in lastninske pravice;
- družbene strukture in odnose v gospodinjstvih in skupnostih, ki ustvarjajo koherentnost in identiteto družbe;
- organizacije, ki proizvajajo dobrine in storitve, kot so zasebna podjetja, javni organi, prostovoljne organizacije in gospodinjstva.

Vsi ti odnosi pospešujejo ali zavirajo proces ustvarjanja bogastva. V vedno kompleksnejši družbi je verjetno, da bodo ti odnosi postali še pomembnejši. Mnogi raziskovalci na primer menijo, da izredna dinamika japonskega gospodarstva izvira iz edinstvenih japonskih družbenih in organizacijskih struktur. Od drugih tvorcev je glede na prejšnji model ostal nespremenjen proizvedeni fizični kapital, človeški kapital pa v grobem ustreza delu, le da je večji poudarek namenjen kvaliteti - izobrazba, izurjenost, zdravje in motivacija. Dejavnik kapitala, ki izhaja iz okolja, se bistveno razlikuje od prejšnje "zemlje". Po novem vključuje dve dokaj različni funkciji, ki prispevata k človeški blaginji. Prva, EC1, prispeva k ekonomski dejavnosti bodisi z

Slika 2. Model 2 - Ustvarjanje bogastva in koristnosti. Ključ - velike črke pomenijo vir; male črke pomenijo prizadeto količino.

zagotavljanjem surovin vključno z minerali, fosilnimi gorivi in plodno zemljo, ali pa z absorbcijo in predelavo odpadkov. Druga funkcija, EC2, ljudem - brez njihovega posredovanja - neposredno zagotavlja ugodnosti in storitve, ki prispevajo k njihovi blaginji. Takšne storitve so padavine, vzdrževanje talne vode in tvorjenje kisika. Deloma jih lahko označimo kot storitve za preživetje.

Druga glavna razlika med modeloma 1 in 2 je pomen, ki ga slednji pripisuje samemu ekonomskemu procesu in odpadkom, ki so rezultat potrošnje. Pravi, da je to, v kakšnih družbenih odnosih ter kje, kdaj in kako ljudje delajo, lahko za njihovo blaginjo enako pomembno kot dohodek, ki ga prejemajo, ali stvari, ki jih izdelujejo. Ta odnos je prikazan s **Pu**. Nadalje, ekonomski proces lahko neposredno vpliva na storitve, ki jih zagotavlja okolje, poleg tega pa ustvarja odpadke. Ti učinki z jasno vidnimi implikacijami za človeško blaginjo so prikazani s **Pe** in **Pw**. Odpadki, kot je sevanje iz jedrskih obratov, neposredno vplivajo na koristnost, učinkujejo pa lahko tudi na storitve, ki jih zagotavlja okolje. Ti učinki so prikazani z **Wu** in **We**.

Tretja in morda najpomembnejša razlika med obema modeloma je v tem, da model 2 široko vključuje povratne mehanizme. Edini povratni učinek v zgodnejšem modelu je proizvodnja investicijskih dobrin in storitev, ki povečujejo ali nadomeščajo kapitalske dobrine ali izboljšujejo delovno silo. Povratni učinki na sklad kapitala v modelu 2 ne vključujejo le investicij, temveč tudi ekonomski proces in odpadke, ki nastanejo zaradi potrošnje.

Ekonomski proces torej učinkuje na vse kategorije kapitala. Vpliva na okolje, na primer, z izčrpavanjem neobnovljivih surovin. Vpliva na fizični kapital, s tem da prispeva k njegovi obrabi. Vpliva na družbeni kapital, tako da spreminja strukturo skupnosti in družinske vezi. S svojim vplivom na izurjenost in izkušnost delovne sile učinkuje na človeški kapital. Podoben vpliv na vsak vidik kapitala imajo tudi odpadki, ki nastanejo zaradi potrošnje. Preden dalje naštejemo implikacije teh pomembnih razlik med modeloma 1 in 2, lahko še rečemo, da model 2 omogoča vključitev dodatne teoretične postavke, namreč kategorizacijo pomembnih oblik človeške izkušnje: bivanje, delovanje, posedovanje, vzpostavlanje odnosov. Kot kaže model 2, lahko te postavke vključimo tako, da ima vsaka smer zagotavljanja koristnosti svojo kategorijo.

V modelu 1, kjer je koristnost neposredno in nedvoumno povezana z ravnišo porabe, je glavno vprašanje, kako obstoječo proizvodnjo porazdeliti med porabo in naložbe, da bi lahko sedaj trošili in hkrati

zagotovili produktivno zmogljivost v prihodnosti. V modelu 2 je to vprašanje zapleteno v dveh pogledih.

Prvič, sedanja koristnost ni določena le z ravniyo sedanje potrošnje **Cu**, temveč tudi s stanjem okolja **Eu**, z ekonomskim procesom (**Pu**, **Pw** in **Pe**) in z odpadki, ki nastanejo zaradi potrošnje (**Wu** in **We**). Drugič, učinek investicij na proizvodno zmogljivost (**Ic**) se povečuje s samim procesom in z odpadki, ki nastanejo zaradi teh dejavnosti.

Ni si težko predstavljati situacije, v kateri ti drugi učinki krepko spremenijo - ali celo pretehtajo - neposredno koristnost, ki jo imajo posamezniki ali družba s potrošnjo. Industrija motornih vozil ponazarja mnoge od teh učinkov.

Posedovanje in uporaba avtomobilov je za njihove lastnike zelo koristna (**Cu**). Nasproti temu je avtomobilski hrup, ki je naravnost neprijeten (**Wu**), onesnažen zrak je manj primeren za dihanje (**We/Eu**), delo za proizvodnim trakom pa je lahko dolgočasno in lahko povzroči strese (**Pu**). Učinki kapitala segajo od deleža pri oddajanju toplote v atmosfero, ki se nenehno segreva (učinek tople grede), do nestalnosti podnebja (**W/EC2**), izčrpanja surovin (**P/EC1** in **W/EC2**), razkrajanja skupnosti zaradi gradnje cest (**W/SOC**) in izginevanja poklicnih znanj delovne sile (**P/HC**). Denarno teh stroškov enostavno ni mogoče ovrednotiti, a gotovo so dovolj resnični. To, da se jih zanemarja, pomeni le povečevanje števila motornih vozil nad raven, ki bi bila optimalna za družbo in okolje.

Na škodo Zemlje

Tradicionalne organizacije, kot je Zveza potrošnikov Velike Britanije, imajo še vedno veliko privržencev, ki upoštevajo njihove samosvoje nasvete, utemeljene na tradicionalnih potrošniških vrednotah, konkurenčne cene, varnosti in zanesljivosti. To nas navaja na misel, da proizvajalci ne glede na svojo moč še zdaleč nimajo monolitne prevlade na trgu. Potrošniki - ne glede na to, kako se odločijo - imajo znaten vpliv prek izražanja tržnih preferenc.

Glavna pomanjkljivost večine sodobnega razpravljanja o trgu, ki se navezuje na oba prej opisana modela, je v tem, da običajno predpostavlja, da potrošniki ne potrebujejo in niti nočejo dobiti informacij o kompleksnih razmerjih, prikazanih v modelu 2. Zanje se misli, da o teh razmerjih bodisi ničesar ne vedo ali pa jih ne zanimajo, ter da se ukvarjajo le z maksimiziranjem svoje potrošnje v skladu s svojimi nagnjenji.

V resnici pa se mnogo ljudi zaveda, da ima to, katere stvari in kako se proizvaja, velik vpliv na družbo in okolje. Prav vsak proizvod ali storitev predstavlja bodisi obnovljivo ali uničujočo rabo okolja, ter udeležbo ljudi in skupnosti, ki jih bodisi oplaja ali pa izrablja.

Ljudje ponavadi izražajo globoko etično zavezanost in občutja glede okolja - in nič ne navaja k misli, da bi jih opustili, kadar gredo nakupovat. Še pomembneje pa je poudariti, da za upoštevanje tovrstnih vprašanj ne potrebujemo nobenih moralnih občutij. Zaradi realnosti kompleksnih povratnih učinkov v modelu 2 je pametno, da se v najbolj objektivnih ekonomskih pojmi ukvarjamo z implikacijami, ki jih ima trošenje na družbo in okolje.

Vendar so te zadeve, ki se tičejo družbe in okolja, bolj ali manj v informacijski črni luknji. Potrošnikov nihče ne seznanja in zatorej tudi ne vedo, katero blago je "škodljivo za Zemljo"; ne zavedajo se, katera podjetja se zavzemajo za politiko vzdržljivosti in družbene odgovornosti. Njihov izbor torej ne izraža njihovih preferenc glede teh vprašanj, tako da trg beleži zmotne signale odobravanja onesnaževalcev in izkoriščevalcev. Nujna posledica tega je neučinkovita porazdelitev surovin in neoptimalna raven družbene blaginje.

Zeleni potrošnik

Obstajajo ugodni znaki, da se te razmere hitro in na več frontah spreminjajo. Naglo razširjajoče se "zeleno potrošništvo" pomeni, da imajo potrošniki končno možnost izražati svojo zaskrbljenost zaradi propadanja okolja. Proizvajalci so se hitro odzvali s poskusom, da bi se prilagodili in s pomočjo ekološke zavesti dosegli konkurenčno prednost - da jih ne bi več povezovali z nadaljnjim vztrajanjem pri umazanih izdelkih in procesih.

Novi Potrošnik bo tudi spodbudil lokalne skupine, da bodo odkrito obravnavale potrošniška vprašanja in delovale tako, da bo njihov lokalni trg v večji meri odražal njihove višje človeške vrednote.

Potrošnja

O tem novem potrošništvu lahko na koncu rečemo dvoje. Prvič, v modelu 2 lahko potrošništvo dokaj paradoksalno razumemo kot tvorca in hkrati porabnika bogastva. S tem ko potrošništvo umestimo v krožni proces, ki povratno vpliva na proizvodni del ekonomskega ciklusa,

lahko v potrošnikovi izbiri, namesto da bi jo obravnavali kot zaključek enosmerne verige dogodkov, vidimo resničen potencial ustvarjanja bogastva, dodajanja vrednosti.

Če se vrnemo k primeru motornih vozil: če se potrošnik odloči, da bo hodil, kolesaril ali se prevažal z javnimi prevoznimi sredstvi, je jasno, da bo s tem zmanjšal ali celo preokrenil negativne povratne učinke na kapitalsko osnovo, ki so vključeni v prevoz z zasebnimi avtomobili. Na primer, izboljša lahko zdravstveno stanje ali okrepi identiteto skupnosti, namesto da ju spodjeda. Če ustvarja pozitivne povratne tokove, potem tovrstna potrošnikova izbira seveda proizvaja bogastvo, ne pa obratno. Ta analiza prikazuje dejavno in ustvarjalno novo potrošništvo v nasprotju s pasivno in razdiralno podobo potrošništva, ki jo dobimo, če nanj gledamo preprosto kot na konec ekonomskega procesa.

Vprašanja družbe in okolja

Druga točka se nanaša na probleme, ki jih ima ekonomska analiza z vprašanji o družbi in okolju. Mnogi ekonomisti, ki so spoznali pomen teh vprašanj, so se jih trudili vključiti v kvantitativni, monetarni okvir, a so obupali; rezultat tega je, da so običajno izvzeta iz sfere ekonomskega odločanja.

Toda potrošniki lahko ta vprašanja obvladajo precej bolje. Posamezniki se med skrajno nemerljivimi možnostmi redno odločajo na podlagi svojih občutkov o vprašanjih, za katera gre. Te možnosti ne rabijo biti izražene v denarju ali prevedene na skupni imenovalec, da bi se lahko posamezniki odločili za najustreznejšo možnost. Tako trg spet kaže svojo moč pri tem, da ljudem, oboroženim z ustreznimi informacijami, omogoči neposredno vključitev družbenih dejavnikov in dejavnikov okolja v ekonomsko odločanje - medtem ko se bolj eksplicitnim in "objektivnim" ekonomskim postopkom takšna vprašanja zdijo pretežka.

Proti novi politiki

S premikom proizvodnih vzorcev v smeri nagnjenj potrošnikov k vzdržljivosti in družbeni pravičnosti ima novo potrošništvo, ki smo ga tukaj orisali, velike možnosti za pozitivne družbene in ekonomske spremembe ter spremembe okolja. V tem smislu je novo potrošništvo političen pojav, ki ponazarja vedno pomembnejšo obliko političnega izražanja.

Nevidna roka

Tradicionalna strankarska politika se skuša umestiti v spekter, ki se razteza od ideološke privrženosti kolektivni državi na eni strani do individualistične moči zasebne lastnine na drugi, socialna demokracija pa je nekje vmes. Tako zasebna lastnina kot državne ideologije poudarjajo močno centralno vlado. V prvem primeru se od vlade pričakuje, da bo zaščitila lastninske pravice, uveljavljala pogodbe, vzdrževala red in mir; in ker ta ideologija pogosto pripelje do velikih neenakosti v bogastvu, je tega, kar je treba ščititi, uveljavljati in vzdrževati, običajno veliko. Vendar navdušeni zagovorniki zasebne lastnine menijo, da vlada nima nobene vloge pri ustvarjanju bogastva: to počnejo posamezniki, ki se ženejo za dobičkom iz osebnih interesov, medtem ko vlada le drži okvir. Doktrina "nevidne roke", ki obvladuje trg, pravi, da bo ta gonja za lastne interese privedla tudi do najboljšega rezultata za družbo.

Socialnodemokrasko stališče do delovanja zasebne lastnine na trgu ni tako pozitivno; zahteva močno vlado, ki naj uravnava tržne izgrede in prerazdeljuje sadove. Posamezniki in podjetja z lastnimi interesi še vedno veljajo za tvorce bogastva, ne verjame pa se več, da bodo ob svojih ciljnih dosegli tudi splošno blaginjo. Zato naj bi bili potrebni družbeni programi na temelju enakosti in družbene povezanosti, ki bi širše porazdelili ustvarjeno bogastvo. Naloga vlade ni le držati okvir, temveč tudi posredovati in popravljati tisto, kar bi imelo sicer nepravilne ali nezaželene posledice. Tudi tukaj vlada ne velja - ne sama po sebi in niti zase - za pglavitnega tvorca bogastva.

Privrženci države še manj verjamejo v možnost, da bi zasebna lastnina z delovanjem na trgu dosegla splošno blaginjo, in hočejo, da močna vlada spremeni velike dele proizvodnih zmogljivosti v javno lastnino, s čimer bi jih lahko nedvomno postavila v službo celotne družbe. Tudi oni - podobno kot socialni demokrati - odobravajo razdeljevanje pomembnega dela bogastva ogroženemu delu družbe. V tem primeru velja, da vlada prek javnih podjetij ustvarja bogastvo. Toda njene službe so tudi veliki potrošniki bogastva in so zatorej odvisne od močnega zasebnega sektorja, ki ustvarja sredstva za njihovo financiranje. Potreba po financiranju teh služb predstavlja pomemben zadržek pri tem, do kakšne mere je mogoče celotno gospodarstvo v kapitalističnem okolju upravljati na socialističen način.

To so grobe posplošitve glavnih sedanjih političnih strategij, vendar pa zajamejo pglavitne značilnosti vsake posamezne situacije. V vseh treh situacijah je značilno dejstvo, da se zanemarljiv pomen pripisuje možnosti, da bi ljudje - posamično ali v organizacijah - brez političnega

posredovanja strank neposredno delovali v družbeno korist. Zdi se, da te politične tradicije v ljudeh vidijo bodisi tvorce bogastva in potrošnike z lastnimi interesi, ki so s tržno dejavnostjo slučajno dosegli družbeno blaginjo, bodisi strankarske aktiviste in državljane, ki lahko koristno družbeno spremembo dosežejo le tako, da volijo in delajo za svoje predstavnike, ki jo bodo uresničili v njihovem imenu.

Človekov položaj

Resničnost človekovega položaja pa je precej drugačna. Pri zagotavljanju družbenih ugodnosti in ugodnosti za okolje so ljudje vedno delovali tako posamično kot tudi v organiziranih skupinah. V zadnjih letih pa je ta pojav dobil nove pomenske ravni; prostovoljni sektor ali sektor nevladnih organizacij vedno bolj velja za enega glavnih strojev za ustvarjanje bogastva in družbenega napredka. To še posebno drži v kontekstu razvoja tretjega sveta, saj celo takšne formalne ekonomske institucije, kot je Svetovna banka, kličejo po sodelovanju z nevladnimi organizacijami.

Nov poudarek na organizacijah državljanov, ki si prizadevajo za družbene in ekonomske cilje, ki presegajo individualno korist in trg, prihaja do izraza tudi v industrijskih državah in je že sedaj del strategije v njihovem razmišljanju o razvoju. Ta težnja je izražena v frazah, kot so "lokalne pobude za zaposlovanje", "lokalne ekonomske strategije", "poslovanje v skupnosti", "krajevna arhitektura" in "skrb za skupnost".

Te pobude v "tretjem sektorju" prostovoljnih in lokalnih organizacij (za razliko od državnega sektorja in tržnega delovanja) so deloma odgovor na opaženo neprožnost, neučinkovitost in sprijenost državnih birokratskih struktur. Deloma izvirajo tudi iz nezmožnosti zasebnega sektorja, ki temelji na trgu, da bi zadovoljil potrebam, ki ne nudijo možnosti dobička. Ekonomske zahteve revnih ne bodo nikdar zelo učinkovite na trgu, ki z izsiljevanjem in izkoriščanjem njihove šibkosti pogosto zlorablja celo njihovo omejeno ekonomsko moč.

Vendar pa gibalna sila organizacij tretjega sektorja v najboljšem primeru daleč presega te negativne motivacije. Mnoge od teh organizacij nastanejo zaradi spoznanja, da so vsi posamezniki - ne glede na njihov položaj - latentno ustvarjalni in da imajo moč, da v svetu pozitivno delujejo zase in za druge. Zasnovane so na misli, da je notranjo moč posameznika mogoče popolnoma uveljaviti le v družbeni organizaciji in da sta zdravje in blaginja posameznikov neločljivo povezana z zdravjem in blaginjo skupnosti, ki ji pripadajo.

Tržne organizacije - od podjetij do trgovskih združenj, sindikatov in poklicnih skupin - so te preproste resnice že zdavnaj dojele in oblikovale kompleksne strukture korporativne in kolektivne identitete in komunikacije, da bi dosegle polni učinek. Podobno je koncepcija države utemeljena na družbeni razsežnosti človeškega obstoja, toda njena praktična pojavna oblika je postala vsakodnevnomu življenju mnogih državljanov izjemno tuja - služi temu, da jemlje energijo njihovim poskusom samopomoči in samostojnega izražanja. Tretji sektor izvaja svoj *raison d'être* in dinamiko iz vakuuma, ki ga je ustvarila brezosebna trga in državnih birokracij, ter iz njihove nezmožnosti zadovoljevanja človeških potreb na načine, ki ustrezajo človeškemu dostojanstvu.

To nikakor ne pomeni, da trg in država v politiki ali delovanju tretjega sektorja nimata nobenega pomena. Nasprotno, partnerstvo vseh treh je *sine qua non* udejanjenja potenciala tretjega sektorja. Toda trg mora biti prisoten na način, ki ga tretji sektor lahko tako vzdrži kot tudi obvlada. Država mora uporabiti svoja finančna in tehnološka sredstva, da omogoči in podpre tiste, ki skušajo svojo usodo popraviti z lastnimi napori. V tem kontekstu ni nobenega prostora za cinično zniževanje cen in preklic državne odgovornosti, kar je značilno za nekatere desničarske inačice zanašanja na samega sebe. Na enak način, kot lahko koncepcija novega potrošništva porabo pretvori v del procesa ustvarjanja bogastva, se v koncepciji servilne države, po drugi strani, vladi pripisuje vloga tvorca bogastva - to pa je nekaj popolnoma drugega od državnega zagotavljanja storitev bolj ali manj pasivnim strankam, ki vodi v njihovo odvisnost.

Novo potrošništvo kot politični vzgib sodi natanko v politiko tretjega sektorja, ki se šele začena razvijati. Tisti, ki ga zagovarjajo, najprej in predvsem prevzemajo osebno odgovornost - glede svoje lastne potrošnje - za ekonomske, družbene in ekološke posledice tistih vzorcev dejavnosti, ki jih njihova potrošniška izbira spodbuja. Poleg te individualne reakcije, v kateri osebno stališče velja za politično, vidi novo potrošništvo tudi možnosti, ki jih ponujajo lokalne organizacije potrošnikov; ekonomske ugodnosti koncentracije kupne moči; družbene koristi akcij skupnosti za pomembne družbene namene; politične koristi lokalnih kampanj o potrošniških vprašanjih; ter koristi, ki izhajajo iz ustvarjanja osebnih zvez s proizvajalci in napolnjenosti tržnih poslov s človeško toplino in razumevanjem.